

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

ЖЕРДСЬ Віталій Вікторович

УДК 75.03/.05 : 271.2 : 726.1 (430) “18 – 19”

**САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО
В ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМАХ НІМЕЧЧИНИ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

спеціальність 17.00.05 – образотворче мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Харківській державній академії дизайну і мистецтв
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Котляр Євген Олександрович
Харківська державна академія дизайну і мистецтв,
доцент кафедри монументального живопису

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, старший науковий співробітник
Селівачов Михайло Романович
Мистецький інститут художнього моделювання і дизайну,
завідувач кафедри декоративного мистецтва

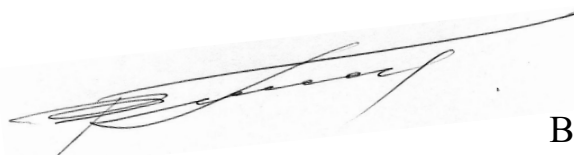
кандидат мистецтвознавства, доцент
Паньок Тетяна Володимирівна
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва

Захист відбудеться «11» лютого 2010 р. об 11-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.109.01 Харківської державної академії дизайну і мистецтв за адресою: 61002, м. Харків, вул. Червонопрапорна, 8.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії дизайну і мистецтв за адресою: 61002, м. Харків, вул. Червонопрапорна, 8 (3 корп., чит. зал наукової бібліотеки)

Автореферат розісланий «11» січня 2010 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

В.В. ТУРЧИН

Наукове видання

Жердєв Віталій Вікторович

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО
В ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМАХ НІМЕЧЧИНИ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства
17.00.05 – образотворче мистецтво

Підписано до друку 5.01.2010 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк – ризографія. Умовн. друк. арк. 0,9.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим.

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ТОВ „Рейтинг”.
61022, м. Харків, вул. Сумська, 37.
Тел. (057) 700-53-51, 714-34-26, 711-00-91, 711-00-96

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наявність Православної церкви у Західній Європі, зокрема у Німеччині, розглядається як досить важливий, але недостатньо вивчений факт інтеграції православного культурного спадку до єдиного європейського геополітичного простору. Пам'ятники сакрального мистецтва у такому разі викликають особливу зацікавленість. Збереженість і художній рівень цих об'єктів дають змогу всебічно оцінити їхнє значення для духовної консолідації православної спільноти у метрополії та діаспорі, відродження художніх традицій, а також розвитку міжкультурного діалогу. Зважаючи на закритість радянського суспільства для Західної Європи та неможливості побачити багато які шедеври церковної архітектури, ця тема не стала предметом наукового інтересу протягом минулих десятиліть, а також практично залишилися поза увагою сучасних учених. Цей факт значною мірою призводить до збіднення знань та уявлень про дореволюційну православну спадщину за кордоном як про історико-художнє явище.

Не дивлячись на наявність окремих історико-документальних публікацій, дослідження православних церков за кордоном, зокрема у Німеччині, як об'єктів мистецтва практично не здійснювалися. Більше того, майже не існує праць узагальнюючого характеру. У зв'язку з цим можна свідчити про актуальність проведення саме такої мистецтвознавчої розвідки православного художнього спадку в одній із найкрупніших країн Старого Світу - Німеччині. Це створює для науки можливість відтворити історико-художній контекст поширення церковного мистецтва за межами Російської імперії, прослідкувати за традиціями, тенденціями, художніми школами, персоналіями, а також за впливом німецьких академічних шкіл. Таке дослідження важливе і для висвітлення російсько-німецьких зв'язків і культурних контактів. У плані художніх взаємовпливів певний інтерес викликає також порівняно короткий етап панування академічного стилю у вітчизняному сакральному мистецтві, що, цілком природно, знайшло відтворення й у православному храмовому будівництві в Німеччині. Інтенсифікація будівництва нових храмів, а також активні реставраційні роботи та відновлення втраченого живопису у збережених церквах XIX - початку XX ст. потребувала також і комплексного вивчення творів академічного мистецтва у сакральному живописі. В результаті масового знищення храмів у Росії після Жовтневої революції 1917 р. цілий ряд найбільш значущих зразків сакрального мистецтва XIX - початку XX ст. зберігся лише за кордоном, у тому числі й у Німеччині. При цьому, не дивлячись на дві світові війни, майже всі православні храми на землях цієї країни зберегли свій первісний вигляд разом із безцінними зразками монументального та станкового живопису, а також (за рідким винятком)

церковним начинням. Ці зразки російського сакрального мистецтва за кордоном засвідчують також і шляхи розвитку сакральної архітектури, живопису та прикладного мистецтва XIX - початку XX ст. у Російській імперії, у межах якої набуло розвитку і православне мистецтво на українських землях.

Наведений факт дозволяє створити теоретичну й аналогову базу для сучасних реставраційних процесів, комплексно підійти до вивчення, наукової та практичної реконструкції внутрішнього оздоблення збережених церков XIX - початку XX ст., а також у ході передачі церковних будівель із втраченим убранням інтер'єрів єпархіям для наступного відновлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено згідно із планами підготовки науково-педагогічних кадрів і науково-дослідної роботи кафедри історії і теорії мистецтв Харківської державної академії дизайну і мистецтв, а також являє собою частину держбюджетної програми досліджень за темою «Традиційне мистецтво Сходу та Заходу в культурному просторі України: від середньовіччя до сучасності» (державний реєстраційний номер 0109U003031).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є створення цілісної картини побутування сакрального мистецтва у православних церквах Німеччини: їхнього історико-культурного контексту та художньо-стильових особливостей. Для реалізації зазначеної мети передбачається вирішення таких головних завдань дослідження:

- проаналізувати існуючі дослідження за цією темою та визначити ступінь її вивченості;
- зібрати та запровадити до наукового обігу новий фактологічний та візуальний матеріал на базі історіографічних і документальних розвідок, а також польових досліджень у Німеччині;
- реконструювати історико-культурний контекст поширення православних храмів на землях Німеччини та класифікувати їх за специфікою виникнення;
- на підставі вивчення існуючих православних парафій у Німеччині визначити храми, що мають найбільше історико-художнє значення;
- виявити стилістичні впливи церковного й академічного мистецтва Російської імперії, авторських шкіл, напрямів та окремих зразків на архітектурні рішення, іконостаси та живописно-декоративну програму оздоблення православних церков Німеччини;
- вивчити характерні особливості німецьких регіональних художніх шкіл, які завдали впливу на сакральне православне мистецтво;
- встановити персоналії та скласти словник майстрів, які брали участь в створенні православних храмів у Німеччині.

Об'єкт дослідження - православні церкви на території Німеччини як історичні та художні пам'ятники.

Предмет дослідження - історичні аспекти, стилістика та художні особливості сакрального мистецтва у православних церквах Німеччини, вплив російської та німецької художніх шкіл.

Хронологічні рамки визначаються комплексністю дослідження та співвідносяться з історією православ'я на землях Німеччини. Її сходження відбувається на початку XVIII ст. і спричиняє храмове будівництво: до 1914 р. тут будуються всі художньо значущі православні храми країни. Починаючи з 1930-х рр. аж до цього часу відбувався менш інтенсивний, але послідовний розвиток православного храмового будівництва. Ці етапи сформували єдиний культурний контекст розвитку російського церковного мистецтва Німеччини, що являє собою цілісне історико-художнє явище.

Територіальні межі дослідження охоплюють практично всю територію Німеччини, хоча конкретно визначаються містами, де збереглися художньо значущі російські православні храми, збудовані до 1914 р.: Берлін-Тегель, Баден-Баден, Бад-Гомбург, Бад-Кіссинген, Бад-Наугейм, Бад-Емс, Веймар, Вісбаден, Дармштадт, Дрезден, Лейпциг, Людвігслюст, Потсдам, Штутгарт, Штутгарт-Ротенберг.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертації складають принципи історизму, системного підходу та мистецтвознавчого аналізу для вивчення православних церков у Німеччині як цілісного історико-художнього явища. Комплексне використання історичних документальних джерел, емпіричних польових досліджень та іконографічного матеріалу створює можливості для побудування ретроспективної та географічної панорами побутування православних церков у Німеччині, вивчити їхню типологію, стилістичні особливості архітектурного та живописного оздоблення. Для повноти дослідження застосовується комплекс наукових методів образно-порівняльного аналізу, які дозволяють визначити першоджерело впливу, а також художній рівень пам'ятника; використано також іконологічний та іконографічний методи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у роботі вперше:

- зібрано та уведено до наукового обігу новий фактологічний і візуальний матеріал з архітектури та живописного оздоблення православних храмів Німеччини;

- реконструйовано історико-культурний контекст поширення православних храмів на німецьких землях, подано класифікацію їх у дореволюційний і сучасний періоди;

- встановлено хронологію появи православних парафій на німецьких землях у XVIII - на початку XX ст. та складено хронологічні таблиці дореволюційних, а також сучасних православних парафій Німеччини;

- виявлено художньо значущі православні храми у Німеччині, здійснено їхній комплексний стилістичний аналіз і прослідковано впливи російського академічного мистецтва та німецьких регіональних художніх шкіл;

- розширено наукову біографістику німецьких художників у вітчизняному мистецтвознавстві;

- обґрунтовано, що першу спробу відродження візантійської традиції у живописному оформленні храмів, започатковано у церкві Преображення Господня (Баден-Баден) на початку 1880-х рр., ще задовго до повернення до канонічного іконописання у метрополії;

- знайдено та ідентифіковано зразки сакрального мистецтва у Бад-Наугеймі (XVIII ст.), які за стильовими особливостями та розташуванням в іконостасі (службові двері) можуть походити з українських земель.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання його результатів для вивчення різних аспектів православного церковного мистецтва у метрополії й інших зарубіжних країнах, у музейній і реставраційній роботі. Матеріали дисертації можуть стати у пригоді: сучасним митцям, які працюють у галузі церковного мистецтва; у навчальному процесі з підготовки мистецтвознавців, реставраторів і художників; у написанні навчальних посібників і монографій; у розробці туристичних і прочанських маршрутів; використовуватись як основа для міжкультурних контактів, а також у європейському співробітництві. Як практичне впровадження матеріали розвідки автор використав для створення циклу ікон для оформлення каплиці св. Миколи Чудотворця у Харкові.

Особистий внесок здобувача полягає у створенні цілісної картини розповсюдження православного сакрального мистецтва у Німеччині, розробці на підставі натурного вивчення церков Німеччини (2005 - 2008 рр.) широкої бази зібраних і запроваджених до наукового обігу візуальних і документальних матеріалів. Результати дослідження отримані автором особисто.

Апробація дослідження здійснювалась у доповідях на наукових конференціях: 5-а міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Современные проблемы науки и образования» (Алушта, май 2004 г.); «Дизайн - освіта 2005: тенденції розвитку й інтеграція в європейський освітній простір» (Харків, 20-22 квіт. 2005 р.); 6-а міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Современные проблемы науки и образования» (Алушта, май 2005 р.); Міжнародна конференція «Research - In and Trough the Arts» у Берлінській академії мистецтв (Німеччина, 13-15 жовт. 2005 р.); «Inter-Artes Mutual Workshop» у Будапештській Академії Мистецтв «Проблемы

интеграции в европейском высшем образовании в области изобразительного искусства и дизайна» (Венгрия, 7-9 сент. 2006 г.); Перші Богуславські читання (Харків, 6-7 жовт. 2006 р.); «Дизайн - освіта 2007: «Основные векторы развития высшего дизайнерского образования в контексте Болонского процесса» (Харків, 25-27 квіт. 2007 р.); 10-і Кримські міжнародні Воронцовські наукові читання (Алупка, 23-24 верес. 2007 р.); I-а міжнародна наукова конференція «Социально-гуманитарные аспекты педагогики высшей школы» (Харків, 17-18 квіт. 2008 р.); V-а Міжнародна науково-практична конференція «Наука и социальные проблемы общества: образование, культура, духовность» (Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 20-21 трав. 2008 р.); 11-і Кримські міжнародні Воронцовські наукові читання (Алупка, 23-24 верес. 2008 р.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено у десяти статтях, опублікованих у наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (обсяг основної частини дослідження – 195 с.), приміток, списку використаних джерел (300 найменувань) і додатків: А. Хронологія створення православних храмів на німецьких землях у XVIII - на початку XX ст. (52 позиції); Б. Перелік храмів і парафій РПЦ МП (63 позиції) та РПЦЗ (47 позицій) у сучасній Німеччині; В. Словник живописців, архітекторів і скульпторів, які створювали православні церкви у Німеччині (26 позиції); Г. Список ілюстрацій і Д. Альбом ілюстрацій (260 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її хронологічні та територіальні межі, мета і завдання роботи, об'єкт, предмет і методи наукового дослідження, наукова новизна і практичне значення результатів, наводиться інформація щодо апробації та публікації матеріалів дисертації.

У **першому розділі «Історіографія дослідження православного сакрального мистецтва у Німеччині»** аналізується вивченість теми у науковій літературі, розглядаються джерела, а також використані методи дослідження.

У підрозділі *1.1. «Православні церкви Німеччини у науковому дискурсі»* зазначено, що історичний опис і наукове осмислення окресленої у цьому підрозділі теми було започатковане ще за дореволюційних часів. Одним із засновників історичного аналізу російського православного будівництва у Німеччині став протоієрей А. П. Мальцев (1854-1915), ініціатор будівництва ряду церков на німецьких землях, а також автор першої фундаментальної праці «Германия в церковно-религиозном отношении с подробным описанием православно-русских церквей» (1903 р.). У 1906 та 1911 рр. Свято-Володимірське братство

публікує підготовлені за матеріалами А. Мальцева Берлінський братський щорічник і Берлінський братський «Літопис».

Велику за обсягом групу джерел, в яких публікувалися матеріали та нариси щодо будівництва й освячення деяких храмів за кордоном, складали дореволюційні періодичні видання: «Ежегодник Императорского общества архитекторов-художников», «Отчеты Императорской Академии художеств», «Московский архитектурный мир», «Зодчий» та ін. У I-му томі «Архитектурной энциклопедии XIX века» Г. В. Барановського, присвяченої архітектурі віросповідань, містяться креслення, ескізи та фотографії деяких російських православних храмів, які існують за кордоном (Дармштадт, Варшава, Відень).

Цінним джерелом з історії живопису XIX ст. є праці відомого німецького історика мистецтв Р. Мутера, в яких детально аналізуються тенденції, притаманні різним європейським художнім школам, у тому числі німецьким (мюнхенська, дюссельдорфська й ін.), а також широкий пласт німецької мистецтвознавчої літератури, присвяченої персоналіям німецьких майстрів і німецькому мистецтву (F. Pecht, A. Rosenberg, W. Mueller, E. Bock, A. Duerr та ін.). Переважна більшість публікацій, присвячених історії російських парафій у Німеччині (монографії щодо окремих храмів або персоналій) належать перу німецьких дослідників (G. Seide, K. Bresgott, M. Keul, M. Knodt, H. Schumann та ін.). Але й у зазначених джерелах, перш за все, превалює історичний аспект.

Стан російського академічного мистецтва й архітектури XIX ст. висвітлюють у своїх дисертаційних розвідках Є. Гордон, Ю. Гудименко, Ю. Савельєва, С. Степановой, Т. Карпова. Про представників російського художнього зарубіжжя у Німеччині йдеться у дисертаціях О. Шаронкіної-Вітек, А. Толстого. Найближчою за тематикою є дисертація архімандрита Макарія (Веретеннікова) «Храм святой равноапостольной Марии Магдалины в Веймаре» (захищена у 1988 р.). У 2005 р. вийшла друком колективна праця історичного змісту «Русские храмы и обители в Европе» (В. Антонов та ін.).

Отже, незважаючи на наявність досить великої джерельної бази, православне сакральне мистецтво у Німеччині XIX - початку XX ст. комплексно, а саме як цілісне культурно-художнє явище, у попередніх дослідженнях не розглядалось.

У підрозділі 1.2. *«Методи, джерела і стратегія дослідження»* характеризується методологічний апарат, джерельна база і стратегічний підхід до розробки цієї теми. Методологічним підґрунтям дисертації є комплексний історико-культурний підхід, який дав змогу реконструювати православне сакральне мистецтво у Німеччині як цілісне історичне та художнє явище. Системний підхід, комплексне використання історичних, емпіричних і натурних досліджень створили можливості для побудування хронологічної лінії та географічної панорами побутування православних церков у Німеччині.

Застосування образно-стилістичного аналізу та порівняльного методу дозволило розглянути стилістику, художні особливості церковного мистецтва, а також запровадити паралельні взаємовпливи та зв'язки поміж церквами Німеччини та Росії.

Було встановлено окремі напрями та відповідні їм групи джерел, які створили умови для детального аналізу різних питань дослідження. Стилістичний розбір пам'ятників здійснювався на основі праць Є. Кириченко, Є. Борисової, М. Нащокіної й ін. Для проведення іконографічного аналізу автор спирався на класичні праці Н. Кондакова, С. Аверінцева, Д. Айналова, В. Лазарєва, Д. Сараб'янова, А. Лідова, Л. Успенського, Ю. Боброва, а також на праці Д. Аргана, М. Дворжака, С. Алексєєва, Б. Михайловського та Б. Пуришева, Д. Ровінського, С. Савіної, Д. Степовика, А. Стрижева, Н. Тарабукіна, К. Шенборна, І. Язикової та ін.

Піддане обробці широке коло німецькомовної літератури з історії німецького живопису XIX ст. (К. Kaiser, М. Howitt, L. Fuehrich, A. Rosenberg та ін.), а також видання, присвячені російським церквам у Німеччині й іменам, які пов'язані з ними (Р. Blumenthal, К.-Н. Otto, G. Seide, Н. Schumann, М. Werschewskaja й ін.). Однак німецькі джерела з питань православної спадщини також мають історико-описовий характер.

Натурні розвідки автора, котрий протягом 2005-2008 рр. дослідив загалом тридцять церков у різних регіонах Німеччини (Баварія, Гессен, Баден-Вюртемберг, Рейнланд-Пфальц, Тюрингія, Саксонія та ін.) дозволили детально розглянути шістнадцять найбільш значних з художньої точки зору пам'ятників. Польові дослідження супроводжувалися ретельними фото-зйомками оздоблення храмів для подальшого вивчення та співставлення художньої манери того чи іншого майстра. Паралельно із вивченням храмів аналізу підлягало німецьке образотворче мистецтво XIX ст. та його вплив на живопис і архітектуру російських храмів. Особлива увага при цьому приділялася німецьким школам і майстрам, котрі брали участь у створенні проектів православних церков, ікон і настінного живопису.

У другому розділі **«Розповсюдження православних храмів на німецьких землях»** аналізуються провідні історичні передумови появи православних церков, а також здійснено класифікацію храмів відповідно до специфіки їхнього виникнення.

У підрозділі 2.1 *«Православні церкви у Німеччині в історичній ретроспективі»* відзначається, що до XVIII ст. у західноєвропейських містах не було ані сталих російських колоній, ані постійних дипломатичних представництв, які б мали потребу організації регулярних богослужінь. Тільки з утворенням Російської імперії та встановленням дипломатичних відносин із західними сусідами, при російських місіях з'явилися священики, котрі служили у

приміщеннях, узятих в оренду та пристосованих для церковних потреб. Убрання посольських церков, яке доставлялося з Росії, було похідним, характеризувалося скромним оздобленням і полотняним іконостасом, який у разі потреби легко складався. У випадку переїзду таку церкву можна було оперативно демонтувати і створити на новому місці.

Для княгинь Дому Романових, котрі виходили заміж за німецьких герцогів і королів, одразу улаштовувалися придворні православні церкви. Після смерті великих княгинь їх намагалися ховати у спеціально збудованих православних храмах-усипальницях.

Слід зазначити, що в цілому за відносно невеликий проміжок часу (за період XVIII - початок XX ст.) встановлення російсько-німецьких дипломатичних, матримоніальних і культурних зв'язків привело до того, що у різних містах Німеччини виникло більше 50-ти православних храмів.

Відповідно до різних культурно-соціальних факторів появи церков можна виділити такі їхні групи:

- церкви при російських посольствах і місіях;
- придворні церкви при особах російської імператорської родини;
- церкви-усипальниці;
- церкви у курортних містах, які відвідували російські пацієнти;
- церкви - пам'ятники історичних подій.

Специфіка їх виникнення зумовила два головних типи церков: домові («похідні», придворні), котрі мали переважним чином тимчасовий характер, а також стаціонарні будови, які являли собою окремі кам'яні будинки.

У підрозділі 2.2. «Класифікація церков за історичною специфікою їхнього виникнення (до 1914 р.)» здійснено систематизацію православних храмів відповідно до специфіки їхньої появи.

Посольські церкви. Виникають на початку XVIII ст. як так звані «похідні» церкви при дипломатичних місіях. Церкви призначалися персонально для того чи іншого посла, і якщо він переходив на інше місце служби, то вони переміщалися разом із ним. Якщо ж місія припиняла свою діяльність, то скасовувалась робота і церкви. Оздоблення цих церков було дуже скромне, тут використовували полотняні іконостаси, що були зручними у застосуванні за «похідних» умов. Але у церквах крупних посольств встановлювалися стаціонарні іконостаси, які були досить коштовними (Берлін).

Придворні церкви. Шлюби поміж представниками династій та збереження православної віри великими княгинями зумовили необхідність улаштування придворних православних церков (Шверін, Кіль, Людвігслюст, Вісбаден, Веймар, Штутгарт, Карлсруе, Гота, Ремплін). Після смерті останніх православних володарів церков іконостаси й оздоблення часто передавалися до

усипальниць, а самі приміщення домової церкви облаштовувалося для інших потреб.

Церкви-усипальниці. Згідно із традицією поховання за православним обрядом для померлих російських княгинь, що перебували у шлюбах із німецькими герцогами та королями, зводилося декілька надгробних церков, які зберігались у первісному вигляді (Людвігслюст (1800-і рр.), Ротенберг у Штутгарті (1824), Вісбаден (1855), Веймар (1862)). В указані усипальниці були перенесені іконостаси з колишніх придворних церков покійних княгинь.

Парафіяльні церкви у курортних містах. Вони створювалися саме для пацієнтів із Росії. Значну роль у такого роду діяльності відігравало Свято-Володимирське братство, а також діяльність А. Мальцева. Було побудовано храми у Бад-Емсі (1876), Баден-Бадені (1882), Бад-Гомбурзі (1899), Герберсдорфі (Соколовско) (1901), Бад-Кіссінгені (1901). Частина церков містилася у викуплених або орендованих приміщеннях: Бад-Наугейм (1908), Бад-Брюкенау (1908), Бад-Вільдунген (1912).

Церкви - пам'ятники історичних подій. Серед цих храмів можна виділити Церкву св. Олександра Невського (1826-1829), розташована у російській Олександровській слободі у Потсдамі як пам'ять про імператора Олександра І і на знак подяки за допомогу у боротьбі проти наполеонівської інтервенції; Церква свв. Костянтина й Олени при російському кладовищі у передмісті Берліну Тегелі (1894); Церква св. Марії Магдалини у Дармштадті (1899) - сімейна церква російської імператорської чети на батьківщині імператриці Олександри Федорівни; Храм-пам'ятник св. Олексію, митрополиту Московському у Лейпцизі (1913) - до ювілею Битви Народів.

За даними 1903 р., російські православні церкви у вигляді окремих храмів або домових церков функціонували у 21-му місті та селищі Німеччини, а на 1913 р. їхня кількість зросла ще на 5 церков. До теперішнього часу із загального реєстру діючих у дореволюційні часи російських православних храмів у Німеччині збереглося 15 капітальних будівель.

У підрозділі 2.3. «Сучасні православні парафії та храми у Німеччині» розглядається ситуація у житті парафії після 1918 р. Нові церкви головним чином розташовувались у викуплених або орендованих приміщеннях, але мали місце і капітальні кам'яні будівлі, а також дерев'яні церкви (Гіфхорн, Дахау, Магдебург). Існуючі у Німеччині сучасні російські православні церкви (з 1938 р. й до часів сьогодення) можна представити у класифікації за характером будівлі і типом використання приміщення:

- кам'яні храми (стилізація під зразки сакральної архітектури Новгород і Пскова);
- дерев'яні храми (стилізація під зразки сакральної дерев'яної архітектури);

- храми, перебудовані із наданих приміщень або викуплених іноконфесіональних культових споруд;
- домові церкви;
- храми в орендованих приміщеннях.

У третьому розділі **«Православні церкви Німеччини як об'єкти російсько-німецької художньої взаємодії»** розглядаються різні проблеми православного храмового мистецтва у Німеччині у XIX - XX ст.

У підрозділі 3.1. *«Церковне мистецтво у Росії XIX ст. в історико-культурному контексті»* висвітлюється загальна ситуація у російському церковному мистецтві XIX ст. Західний вплив на російський сакральний живопис XVIII - XIX ст. позначився на формуванні різноманітної галереї сакральних образів у православних храмах, як у метрополії, так і за її межами. Спочатку французькі, потім (все активніше) - німецькі художники, запрошені до Росії, визначали художню моду та рівень, у тому числі і для російських майстрів, які орієнтувалися на них. Російські художники вчилися на шедеврах світового мистецтва у пенсіонерських поїздках Європою. Священний Синод регламентував сюжети та стилістику живопису, надавав зразки для наслідування повсюдно, де поширювалося православ'я та церковне будівництво. Все частіше привертають увагу зразки релігійного живопису чи графіки німецьких шкіл, що знайшло відтворення у творчості провідних російських художників, які працювали у сфері сакрального мистецтва. Німецьке мистецтво цього періоду перетворилося на своєрідний орієнтир для російського сакрального мистецтва, починаючи з 30-х років.

У підрозділі 3.2. *«Православне мистецтво у Німеччині періоду класицизму (перша третина XIX ст.)»* приділяється увага художньому вбранню церков-усипальниць у Людвігслюсті (1800-і рр.) й на Ротенберг у Штутгарті (1824). Образи в іконостасах обох усипальниць мають у композиціях риси епохи бароко, але у живописі відчуються риси пре-романтизму, котрі найяскравіше проступають в образах іконостаса на Ротенберг (образи Олександра Невського та Марії Магдалини): у першому випадку - близькість до традицій парадного портрета; у другому - включення романтичного пейзажу із хмарами-грозовицями. У цьому самому храмі-ротонді, побудованому в дусі римського Пантеону, встановлені скульптури євангелістів, творіння провідних скульпторів періоду класицизму Й. Даннекера та Б. Торвальдсена й їхніх учнів. Розміщення скульптур у православному храмі на Ротенберг стало одним із перших кроків до активного використання скульптурного декору інтер'єрів російських храмів.

У підрозділі 3.2.1. *«Храм у Потсдамі: новації російсько-німецького романтизму»* йдеться про архітектурно-художнє оздоблення церкви у Потсдамі (1826 - 1829), збудованої за проектом В. П. Стасова у формах московської

архітектури XV ст. з елементами ампіру, котра стала провісником «російсько-візантійського» стилю в російській сакральній архітектурі. Будівництво провадив архітектор прусського короля К. Ф. Шинкель, який суттєво змінив первинний проект, створивши розумний симбіоз російської православної архітектури та німецького романтичного класицизму. За ескізом В. Стасова, проте зі суттєвими доповненнями К. Шинкеля, у Пруссії вирізають ампірний іконостас, але ікони для нього виконують у Росії в дусі романтизму. Пізніше, у 1851 р. А. фон Клебер в академічній манері створив образи святих над входами до храму.

У підрозділі 3.3. *«Історизм у православному мистецтві Німеччини: німецький і російський художній досвід (друга третина XIX ст. - початок XX ст.)»* розглядаються прояви історизму у російському мистецтві, що акцентується, перш за все, у зверненні до національних витоків, створенні «національного» стилю, в архітектурі («російський» та «візантійський» стилі), а також в інших видах мистецтва. Звертається увага на порушення стильової визначеності у мистецтві з другої треті XIX ст., що спостерігається також і в архітектурно-живописних ансамблях православних храмів у Німеччині, де творча індивідуальність стає основою живописно-пластичних новацій.

В підрозділі 3.3.1. *«Живописне убрання храмів «російсько-візантійського» стилю»* засвідчується, що цей стиль разом із німецьким романтизмом втілений у церкві-усипальниці у Вісбадені (арх. Ф. Хоффман, 1855), а також знайшов своє продовження також у надгробній церкві у Веймарі (арх. Ф. Штрайххан, 1862) й у храмі у Бад-Емсі (арх. Гольдман, 1876). І якщо церква у Бад-Емсі вирішена у класичному трактуванні офіційного «російсько-візантійського» стилю, то церква у Веймарі являє собою яскравий приклад вираженої еклектики елементів давньоруської, візантійської, романської та мавританської архітектури.

У дусі романтизму вирішується також і внутрішній простір храму у Вісбадені, що знайшло свій вияв у буянні скульптурного декору: нео-барочні форми (скульптурне оформлення склепіння), нео-ренесансні - у декорі іконостаса, класицистичні - у барельєфах понад входами та романтичні - в саркофазі (Е. Хопфгартен). Абсолютною новацією, що виявилася неприпустимою для православного церковного мистецтва, стали медальйони із зображеннями майстрів, які брали участь у створенні храму. Живописну програму церкви вирішено у дусі італійського Відродження (О. Р. Якобі, А. Хопфгартен). В іконах пензля К.Т. Неффа для іконостаса церкви ще прочитуються характерні риси живопису періоду романтизму із внутрішньою експресією та динамікою образів. Але перехід до статичності та фронтальності у пізніх творіннях К. Неффа особливо виявляється у циклі ікон для церкви у Бад-Емсі, головною прикрасою котрої стає величний барочний іконостас.

Еклектика екстер'єру храму-усипальні у Веймарі знаходить своє продовження в інтер'єрі, де в орнаментальній поліхромії поєднуються давньоруські й орієнтальні мотиви. Образи євангелістів на парусах та образ Спасителя на склепінні первісно належали пензлю Г. Вісліценуса, проте в результаті реставрації вони видозмінювалися, і це дозволяє говорити про змінення вихідної концепції усього живописного вбрання. Класицистичні форми іконостаса та іконний живопис, який за своєю манерою належить до початку XIX ст., вказують на те, що останній можна розглядати як більш раннє творіння. Це дозволяє висловити припущення, що він міг перебувати в одній із домових церков великої княгині.

У підрозділі 3.3.2. *«Живописна програма православних храмів у період розвитку церковної археології (друга половина XIX ст.)»* відтворено розвиток російського сакрального мистецтва у Німеччині у контексті історико-археологічних досліджень другої половини XIX ст., що відродили вивчення східно-християнського мистецтва й іконографії, давньоруського сакрального зодчества. У Німеччині у цей час будувалися храми у формах московської й ярославської архітектури XVII ст. (Баден-Баден, Дрезден, Тегель, Бад-Гомбург та ін.), а також храм у Бад-Кіссінгені у «візантійському» стилі. Визначено важливу роль Г. Гагаріна - одного із засновників класу православного іконопису в Академії мистецтв, на новому етапі розвитку православного церковного мистецтва у Німеччині. Г. Гагарін розробив живописну програму для церкви у Баден-Бадені, де відроджувалися принципи візантійської композиції й іконографії у поліхромії апсиди та стовпів. У циклі поліхромії стін, разом із академічним живописом, наводяться сюжети у дусі візантійського іконопису. Принцип суцільної орнаментальної поліхромії в дусі давньоруської визерункової в'язі на стінах і склепіннях храму у Баден-Бадені, у подальшому буде використовуватись у російських храмах Штутгарта та Дармштадта. Давньоруські мотиви також використано у декоративно-прикладному оформленні церкви у Тегелі.

В підрозділі 3.3.3. *«Давньоруське мистецтво у художній пластиці модерну»* висвітлюється вплив модерну на елементи художнього оздоблення храмів у Дармштадті (1899) і Лейпцизі (1913). Аналізується мозаїчний цикл (Богоматір і св. Марія Магдалина) і програма декоративної поліхромії інтер'єра, створені за ескізами В. Васнецова, а також мозаїчні ікони на фасадах (М. Бруні) у контексті стильової єдності архітектурно-художнього комплексу церкви у Дармштадті. Вплив модерну у храмі-пам'ятці у Лейпцизі знайшов свій вираз у скульптурній пластиці та декорі (стилізовані фігури ангелів, геральдика тощо) на фасадах храму, а також у декорі іконостаса.

У підрозділі 3.4. *«Іконостас церкви у Бад-Наугеймі - ремінісценції трьох епох»* аналізується цикл ікон в ампірному іконостасі (1805). З'ясовано, що ікони

належать до різних періодів: оригінальні ікони початку XIX ст. на Царських воротах, картушах і медальйонах другого ярусу; ікони початку XX ст. (Ісус Христос, Богоматір, Старозавітна Трійця і преп. Серафим Саровський) і службові двері із зображенням Старозавітних пророків, які за стилістикою належать до XVIII ст. й є, таким чином, найдавнішим творенням у живописному убранні православних церков у Німеччині. Базуючись на стилістиці та розташуванням пророків (службові двері), що деякими українськими дослідниками (В. Овсійчук, В. Мельник, Д. Степовик) характеризуються як українська традиція організації образів у іконостасах (церква Параскеви П'ятниці у Львові, церква Святого Духа в Рогатині), проте це не виключає і російську традицію (іконостас Троїцької церкви на Воробйових Горах у Москві).

У четвертому розділі **«Німецькі академічні школи у православному церковному мистецтві Німеччини XIX ст.»** аналізуються твори німецьких майстрів у православних церквах Німеччини та відстежується їхній зв'язок із провідними німецькими академічними школами.

У підрозділі 4.1. *«Розвиток німецького мистецтва на хвилі національного руху у Німеччині (перша половина XIX ст.)»* розглядається загальна ситуація у німецькому мистецтві після наполеонівських воєн і розвиток локальних шкіл («назарейської», дюссельдорфської, мюнхенської, берлінської). Вивчалися персоналії деяких німецьких майстрів - представників головних художніх тенденцій (Ф. Овербек, П. Корнеліус, М. Швінд та ін.).

У підрозділі 4.2. *«Художній ансамбль вісбаденської церкви: персоналії та тенденції німецького мистецтва»* аналізуються творіння німецьких майстрів для російського храму у Вісбадені у контексті академічних німецьких шкіл, які вони представляли, зокрема: мюнхенська (Ф.Хоффман, В. Каульбах), дюссельдорфська (О. Р. Якобі), берлінська (брати А. й Е. Хопфгартени). Проте багатогранність освіти і творчості, а також індивідуальний підхід до вирішення задачі поліхромії для російського храму, виявили релігійні твори, які інколи стилістично відрізнялися від традицій шкіл, звідки вийшли згадувані майстри.

У підрозділі 4.3. *«К .Т. Неффа: релігійні образи у метрополії та Німеччині»* порівнюються творчі пошуки К. Неффа різних періодів, які виконувались у Росії та Німеччині. Аналізу підлягав живопис майстра для церкви у Вісбадені у зв'язку з його живописним циклом для Ісаакієвського собору у Санкт-Петербурзі. Зважаючи на зазначене, вивчався живописний почерк майстра в образах для іконостасів у Вісбадені, Ремпліні (переданий церкві у Дармштадті), Бад-Емсі. Можна простежити за змінами, що відбуваються у живописному стилі майстра протягом 50-70-х рр. XIX ст., де спостерігається, як перехід до статичності та декоративності з використанням золотих фонів (Бад-Емс) і ідентичність живописної мови у трактовці

центральных образів вісбаденського циклу (1850-і рр.) й образів для іконостаса у Ремпліні (1870-і рр.).

У підрозділі 4.4. «Православно-лютеранський комплекс у Веймарі» розглядаються питання архітектурно-стильового сполучання мавзолею веймарських герцогів і православної церкви-усипальниці. Аналізуються різні періоди творчості Г. Вісліценуса, зокрема веймарський (стінопис у капелі міського замку й ін.) та пізній (поліхромія імператорського палацу Kaiserpfalz у Госларі). На підставі почерку майстра у творах веймарського періоду робиться висновок, що в ході реставраційних розвідок у 70-і рр. XX ст. первісна поліхромія, де були зображення євангелістів на парусах і Спасителя на склепінні, набули певних видозмін.

У підрозділі 4.5. «Д. Маршалл - представник франко-нідерландської колористичної школи у живописі дрезденської церкви» відслідковуються головні етапи творчості Д. Маршалла, порівнюються монументальні праці майстра саксонського періоду для Дрезденського оперного театру Земпера та замку Альбрехтсбург у Мейсені у контексті впливу майстрів веймарської школи. Здійснено аналіз живописного циклу Д. Маршалла для церкви св. Сімеона Дивногорського у зв'язку із ранніми станковими творами майстра.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури й архівних джерел засвідчив, що, незважаючи на наявність окремих історико-документальних матеріалів описового та довідкового характеру з історії православних храмів у Німеччині (як російською, так і німецькою мовами), серйозного вивчення цього предмета як явища мистецтва не здійснювалося. Разом із тим за кордоном, і саме на німецьких землях, православна церковна спадщина виявилася не тільки найбільшою за обсягом, але і найкращою за станом збереженості. Це дозволяє яскраво уявити окремі явища, котрі були знищені не тільки у ході воєнних дій, але і за рахунок проведення антирелігійних кампаній у метрополії. На підґрунті наукового доробку німецьких і російських дослідників, натурних розвідок у Німеччині (2005-2008 рр.), у ході яких вивчено переважну більшість художньо значущих православних храмів, встановлені персоналії та розширена фактологічна база, до наукового обігу уведено новий візуальний і документальний матеріал, а також представлено цілісну картину щодо поширення православних храмів у Німеччині як унікальних пам'ятників російського сакрального мистецтва у Німеччині.

2. На засадах реконструкції історичного контексту встановлено, що основна хвиля православного храмового будівництва у Німеччині пов'язана із міцними контактами між Росією та Німеччиною у період 1710-1914 рр. і зумовлювалася наступними обставинами: дипломатичні зв'язки з німецькими

суверенними державами; матримоніальні союзи між російським царюючим домом і німецькими правлячими домами; поховання вельмож (великих княгинь і їхніх нащадків), що зберігали свою віру у шлюбі й яких ховали за православним обрядом; виникнення російських колоній, де мешкали торгівці та студенти, а також масовий приїзд на лікування російських пацієнтів на німецькі курорти. Це вплинуло й на різні типи церков, які мали різний статус (тимчасові чи постійно діючі), також підлягали диференціації згідно із наведеною нижче класифікацією за єдиною ознакою - за специфікою їхнього виникнення:

- церкви при російських посольствах і дипломатичних місіях (головним чином, «похідні»). До 1914 р. було облаштовано близько 14 церков при дипломатичних місіях і домах російських посланників (Берлін, Дрезден, Гамбург, Штутгарт тощо);

- придворні церкви при особах російської імператорської родини. З 1720 до 1914 р. існувало близько 13 домових церков у резиденціях при російських вісценосних православних особах або вищій аристократії (Веймар, Карлсруе, Кіль, Кобург-Гот, Ремплін, Шверін, Штутгарт та ін.);

- церкви-усипальниці; у Німеччині їх було 4 (Людвіглюст, Ротенберг, Вісбаден, Веймар);

- церкви у курортних містах (Баден-Баден, Бад-Емс, Бад-Кіссінген, Бад-Гомбург, Герберсдорф тощо);

- церкви-пам'ятники історичних подій (Потсдам, Тегель, Дармштадт, Лейпціг).

З урахуванням тимчасових храмів (посольських, парафіянських, палацових) в історії російських церков у Німеччині до 1914 р. рівною мірою були представлені практично всі регіони країни; до 1914 р. існувало 26 окремо збудованих і домових церков. До нинішніх часів збережено 15 храмів (будівлі до 1914 р.).

3. З'ясовано, що у створенні проектів, живописного та скульптурного оздоблення російських православних храмів у Німеччині до 80-х рр. XIX ст. брали участь тільки визнані німецькі або іноземні майстри на німецькій службі (або ж німецькі майстри російського підданства). Визначено персоналії німецьких та іноземних зодчих, скульпторів і живописців, які брали участь у розробці проектів російських храмів, їхнього скульптурного та живописного вбрання у період 1810-1870 рр. і пізнішого періоду. Серед них слід назвати: архітектори - Ж. Раме (Х. И. Лілліє ?), Д. Салуччі, К.Ф. Шинкель, Ф. Хоффман, К.Ф. Штрайххан, Г.Ю. фон Боссе, Гольдман, Г.Х. Вернер, Вайгле, Ейзенлор; скульптори - І.Г. Даннекер, Б. Торвальдсен, І. Лееб, І.Н. Цвергер, Т. Вагнер, Е. Хопфгартен, І.П. Леонхард, Маньяні, Малакіні; художники - Р. Зурланд, А. Хопфгартен, О.Р. Якобі, Вагнер, Рот, К.Т. фон Нефф, Г. Вісліценус, Д. Маршалл та ін.

У подальшому, коли до роботи щодо забезпечення потрібної кількості храмів розпочалося залучення архітекторів і художників із Росії, німецькі майстри продовжували брати участь у створенні російських храмів як керівники будівельних робіт або живописці.

Згадувані вище персоналії й їхній внесок до німецького та світового мистецтва свідчить про те, що будівництво та поліхромія у російських церквах розглядалась як справа, до якої мають залучатися тільки відомі майстри. У цей період російське церковне мистецтво перебувало під значним впливом західного мистецтва, що іноді відміняло необхідність залучення російських майстрів до зарубіжних проектів у першій половині XIX ст.

4. Встановлено, що у церквах-усипальницях, збудованих і оздоблених німецькими майстрами у 1810-1860-х рр., є іконостаси з іконами, зробленими російськими митцями (Людвігслюст, Ротенберг, нижній храм у церкві св. Єлизавети у Вісбадені, Веймар). Усі названі вище іконостаси раніше перебували у домових церквах великих княгинь, були доставлені з Росії або створені за ескізами російських майстрів (К. Россі, С. Берников). Після смерті володарок їх розміщували в усипальницях. У церкві св. Миколи Чудотворця у Штутгарті (1895) також містився іконостас з іконами Ф. Бруні з палацевої церкви королеви Ольги Миколаївни (до цього часу не зберігся). Іконостас у потсдамській церкві також виконаний за ескізом В. П. Стасова, але із суттєвими доповненнями, які вніс К.Ф. Шинкель; образи для нього також написані в Росії. Ікони для іконостасів, що написані за межами Росії, перебувають тільки у Людвігслюсті (худ. Р. Зурланд) та Дрездені (худ. Д. Маршалл).

5. Храми за проектами зодчих із Росії почали активно будуватися у Німеччині тільки наприкінці XIX ст., а до живопису російські майстри залучалися у 1880-х рр. (Г. Гагаріна, В. Васнецов, М. Бруні, Д. Кіплік, А. Блазнов, Л.Ємельянов та ін.). З цього періоду у російських храмах Німеччини починається повернення до візантійського канону у живописі. У церкві Преображення у Баден-Бадені Г.Г. Гагарін вперше зробив спробу втілення візантійських принципів композиційної організації та стилізації образів, у т. ч. «коврового» настінного живопису, де сюжетний живопис сполучався з орнаментальним декором. У подальшому такий підхід був реалізований у поліхромії храмів у Штутгарті та Дармштадті, в останньому вже у дусі російського модерну (арх. Л. Бенуа, мозаїки та поліхромія за ескізами М. Бруні та В. Васнецова). Ще одним пам'ятником модерну, де найповніше та більш гармонійно відбулося злиття традицій давньоруського мистецтва, у формах російського шатрового зодчества й іконопису XV-XVI ст., став храм-пам'ятник св. Олексія у Лейпцизі (арх. В.А. Покровський, іконописець Л. Ємельянов).

6. З'ясовано, що російське сакральне мистецтво у Німеччині XIX ст., незважаючи на відповідність загальним традиціям і віянням, що виходили з Росії, відчуло на собі вплив німецького мистецтва. Серед храмів, створених німецькими майстрами, які стали зразками такої художньої взаємодії, слід назвати церкви на Ротенберг у Штутгарті, Вісбадені, Веймарі. Зокрема, у Вісбадені (арх. Ф. Хоффман) і Веймарі (арх. К. Штрайххан), за наявності загальної російсько-візантійської стилізації, храми водночас являють собою пам'ятники німецького романтизму (Вісбаден) та еклектичного змішування візантійських, романських, російських і мавританських рис (Веймар). Установлено, що у православних церквах у Німеччині німецькі майстри створили зразки художнього убрання, що різко контрастували із прийнятим у метрополії, навіть у період активного сприймання західних художніх тенденцій. У надгробній церкві на Ротенберг у Штутгарті з'являються скульптурні зображення євангелістів - атрибута католицького мистецтва, що пізніше буде використовуватися й у метрополії (наприклад церква Імператорської Академії художеств). У Вісбадені дивовижним чином сполучається живописне вбрання у дусі італійського Відродження (А. Хопфгартен, О. Р. Якобі), барочні та ренесансні мотиви скульптурного декору, а також медальйони зі скульптурними портретами творців храму, що протирічить головному принципу православного мистецтва - імперсональності. У цьому ряду міститься й унікальний для православ'я саркофаг із скульптурним зображенням покійної княгині у храмі (скульптор Е.Хопфгартен).

Авторський почерк майстрів відобразив у російському сакральному мистецтві XIX ст. у Німеччині різноманітні німецькі й іноземні регіональні школи. З урахуванням знищених храмів у Росії православні храми Німеччини XIX ст. стали унікальними зразками російсько-німецької художньої взаємодії, а в цілому - єдиним культурно-художнім явищем.

7. Виявлено унікальні зразки живопису XVIII ст. на службових дверях іконостаса у Бад-Наугаймі - на цей час найдавніше творіння церковного живопису російських храмів на території Німеччини. Образи Старозавітних пророків Аарона та Мельхіседека близькі до парсунного живопису й несуть у собі риси українського парадного портрета XVII-XVIII ст. Розташування пророків на службових дверях свідчить і про українську традицію розміщення ветхозавітних образів у межах іконостаса - нижній ярус, двері, наличники і т. ін., що свідчить про дотримання принципу «обрамлення» образів Нового Завіту образами Старого Завіту.

8. Перспективними напрямками розвитку цієї теми можуть стати порівняльне дослідження сучасного сакрального мистецтва російської й української діаспор у Німеччині, детальний розгляд іконографічної програми, що була прийнята метрополією та мала вихід на діаспору. З боку методології результати

дисертації можуть використатися для вивчення сакрального православного мистецтва ХІХ ст. в інших європейських країнах: Франції, Італії й ін., а також аналіз у зв'язку з цим художнього взаємовпливу культур і шкіл різних країн.

СПИСОК ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Жердев В. В. Источники влияния и классификация архитектурных форм церквей украинской диаспоры в Канаде и Австралии / В. В. Жердев // Вісник Міжнародного слов'янського університету. – Х.: МСУ. – 2003. – № 2. – С.49–51.
2. Жердев В. В. Преемственность традиций украинского деревянного сакрального зодчества в Канаде / В. В. Жердев // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ. – 2005. – № 5. – С.28–37.
3. Жердев В. В. Храм св. Марии Магдалины в Дармштадте: исторический контекст и архитектурно-художественное значение / В. В. Жердев // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Х.: ХДАДМ, – 2006. – № 1,2,3. – С.23–30.
4. Жердев В. В. Великая княгиня Мария Павловна и храм св. Марии Магдалины в Веймаре / В. В. Жердев // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ. – 2007. – № 6. – С.26–40.
5. Жердев В. В. Церковь св. Николая Чудотворца в Штутгарте / В. В. Жердев // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ. – 2007. – № 12. – С.56–68.
6. Жердев В. В. Мемориальный православно-лютеранский архитектурный ансамбль на Историческом кладбище в Веймаре / В. В. Жердев // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Х.: ХДАДМ. – 2007. – № 1,2,3. – С.30–40.
7. Жердев В. В. Церковь-усыпальница во имя св. Великомученицы Екатерины в Ротенберг-Штутгарте / В. В. Жердев // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Х.: ХДАДМ. – 2007. – № 4,5,6. – С.38–44.
8. Жердев В. В. Предвестник русско-византийского стиля: церковь св. Александра Невского в Потсдаме / В. В. Жердев // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Х.: ХДАДМ. – 2008. – № 1,2,3. – С.26–35.
9. Жердев В. В. Маленькая Россия в сердце Прусского королевства / В. В. Жердев // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ. – 2008. – № 8. – С.24–33.
10. Жердев В. В. Церква св. Єлізавети у Вісбадені: німецький зразок православної художньої традиції / В. В. Жердев // Культура народів

Причерноморья. – Симферополь: Крымский научный центр Национальной академии наук, Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – № 169. – С.13–18.

АНОТАЦІЯ

Жердев В. В. Сакральне мистецтво в православних храмах Німеччини (XIX - початок XX ст.) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.05 - образотворче мистецтво. - Харківська державна академія дизайну і мистецтв. - Харків, 2009.

Дисертацію присвячено аналізу художнього оздоблення православних храмів Німеччини XIX - початку XX ст. У дослідженні розглянуто історико-культурний контекст поширення православних храмів на німецьких землях і встановлено хронологію їхньої появи, типологію, пов'язану зі специфікою виникнення, а також зв'язок із культурними та художніми процесами у метрополії. Виявлено вплив академічного мистецтва метрополії на сакральний живопис у православних храмах Німеччини. Визначено персоналії російських і німецьких майстрів, котрі брали участь у створенні художнього вбрання православних храмів. Твори німецьких майстрів проаналізовано крізь призму їхньої творчості та впливу німецьких регіональних художніх шкіл. Виявлено певні новації в оздобленні православних храмів, пов'язані із західною художньою традицією, і такі, що вступають у протиріччя із православним канонем. Проаналізовано повернення до традицій візантійського мистецтва та канонів іконопису. Розглянуто давньоруські стилізації періоду модерну.

Ключові слова: православні храми, усипальниця, сакральне мистецтво, живописне оздоблення, академізм, монументальний живопис, іконостас, ікона, мозаїка, стилістика.

АННОТАЦИЯ

Жердев В.В. Сакральное искусство в православных церквях Германии (XIX - начало XX в.) - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.05 - изобразительное искусство. - Харьковская государственная академия дизайна и искусств. - Харьков, 2009.

Диссертация посвящена анализу художественного убранства в православных храмах Германии XIX – начала XX в. Актуальность темы вызвана тем,

что русское православное искусство в Германии этого периода не рассматривалось комплексно, как единое культурно-художественное явление. В исследовании систематизируются имеющиеся разрозненные материалы, в основном исторического характера, реконструируется историко-культурный контекст распространения православных храмов в Германии. В работе устанавливается хронология появления русских церквей на немецких землях с начала XVIII до начала XX вв. (как временных, так и капитальных строений), храмы классифицируются по специфике возникновения. Составлена карта существующих православных приходов.

Русское церковное искусство XIX — начала XX в. на немецких землях проанализировано в контексте политических, культурных и художественных процессов в метрополии, анализируется их связь с тенденциями в русском религиозном искусстве; влияние немецких региональных школ на стилистику художественного убранства.

Выявлено, что в создании русских храмов в период 1800—1870-е гг. участвовали немецкие, иностранные (или российского подданства) мастера, которые сохраняли авторский почерк, что наложило «инокультурный» отпечаток на внешний облик сооружений и стилистику живописной программы интерьера. Православное искусство в Германии этого периода представлено персоналиями видных немецких мастеров, работы которых стали достоянием немецкой и мировой культуры. Установлена связь между творчеством этих мастеров, участвовавших в создании русских храмов, и ведущими немецкими академическими школами: «назарейской», мюнхенской, дюссельдорфской, берлинской и др., которые эти мастера представляли. Это в значительной мере выявляет спектр направлений в немецком искусстве изучаемого периода. Такое стилевое разнообразие наиболее выразилось в висбаденской церкви-усыпальнице, где различная живописная манера мастеров объединена тяготением к наследию итальянского Возрождения. Данный храм отмечен также разнообразием объемной пластики, барельефов, в том числе и произведениями, выходящими за рамки принятого в православной храмовой традиции — размещение медальонов с портретами мастеров, создавших храм и его убранство. Уникальным для православного храмового убранства является и скульптурный саркофаг усопшей русской великой княгини. Впервые же объемная скульптура в русских храмах Германии появляется в надгробной церкви на Ротенберг в Штутгарте. Разнообразие «почерка» других школ (веймарской, франко-нидерландской) представлено в храмах Веймара и Дрездена.

Установлено, что иконы практически для всех иконостасов (кроме Людвигслюста и Дрездена) писались в России. Рассмотрено влияние академического искусства метрополии на сакральную живопись в православных храмах Германии.

Изучены процессы возвращения к византийским принципам в композиционной организации сюжетов, иконографии, принципам «ковровой росписи», сочетающей сюжетные мотивы и орнаментику, которые впервые использованы в храме Баден-Бадена (1882), а позднее в Штутгарте и Дармштадте. Проанализированы и древнерусские стилизации эпохи модерна (Дармштадт, Лейпциг).

Ключевые слова: православные храмы, усыпальница, сакральное искусство, живописное убранство, монументальная живопись, иконостас икона, мозаика, стилистика.

SUMMARY

Zherdyev V.V. Sacral Art in Orthodox churches in Germany (the 19th – the beginning of the 20th century) – Manuscript.

A thesis for a Candidate Degree in Fine Arts (speciality 17.00.05 – Fine Arts) – Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, 2009.

The thesis is devoted to the analysis of artistic decoration in Orthodox churches in Germany of the 19th – beginning of the 20th century. Historical and cultural context of Orthodox churches' spread on German lands has been reviewed in this research. Chronology of their foundation, typology connected with specificity of the origin, connection with cultural and artistic processes in the metropolitan country have been analyzed. Influence of metropolitan country's academic Art on religious paintings in Orthodox churches in Germany has been shown. Creative activity of Russian and German masters who participated in creation of architectural projects and sumptuousness of churches' interiors have been considered. Works of German masters have been analyzed in the light of their creative activity and influence of German regional Art schools. Certain novelties in Orthodox churches' decorations connected with Western artistic traditions but contradicting to Orthodox canons have been found. Return to the traditions of Byzantine Art and icon painting canons as well as Old Russian stylizations in Art Nouveau period have been analyzed.

Key words: orthodox churches, burial vault, Sacral Art, pictorial decoration, mural paintings, iconostasis, icon, mosaic, stylistic.